

Ц36

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

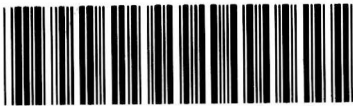
Цемрюк Ірина Геннадіївна

УДК 159.922.7

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕГОЦЕНТРИЗМУ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ВЗАЄМОДІЇ З РОВЕСНИКАМИ**

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

НБ НПУ

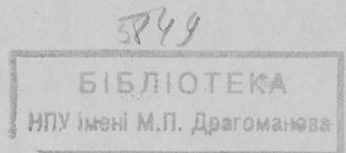

100196924

АВТОРЕФЕРАТ

... на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ-2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології та педагогіки Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Приходько Юлія Олексіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інституту педагогіки і психології,
професор кафедри психології і педагогіки

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
Запорізький Національний університет МОН України,
завідувач кафедри педагогіки та психології;

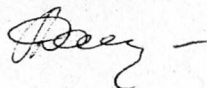
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України,
провідний науковий співробітник лабораторії психології
особистості імені П.Р. Чамати.

Захист відбудеться "19" листопада 2008 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова 9.

Автореферат розіслано "14" жовтня 2008 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміни у соціально-політичному та економічному житті нашої країни безпосередньо позначаються не тільки на окремій особистості, але й впливають на її взаємодію з іншими людьми. Взаємодія, як процес взаємовпливу суб'єктів, вимагає від людини уміння координувати свою точку зору, свої вчинки з іншими людьми, уміння стати на їх місце, змінити свою пізнавальну позицію. Ці вміння мають формуватися уже на ранніх етапах онтогенетичного розвитку людини. У Державному стандарті початкової загальної освіти наголошується, що “функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набутися достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань”. Ефективному спілкуванню та співпраці з іншими людьми може перешкоджати егоцентрична спрямованість особистості, яка є віковою особливістю дітей дошкільного віку, хоча яскраво проявляється і у молодших школярів, а це зумовлює конфлікти, суперечки та непорозуміння між однолітками в процесі спілкування та спільної діяльності.

Егоцентризм як психологічне явище є предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Поняття “егоцентризм” більшість науковців використовують для позначення вікових особливостей психічного розвитку (Е. Блейлер, Ж. Годфруа, О. Запорожець, І. Каган, Г. Крайг, Б. Петров, Ж. Піаже, М. Станкін, С. Степанов, Г. Цукерман та ін.). Значна частина наукових праць присвячена егоцентризму дитячого мислення і мовлення (К. Бенсон, Л. Венгер, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Мізіна Л.Обухова, Ж. Піаже, Л. Фрідман, Г. Цукерман та ін.). Як властивість особистості егоцентризм досліджували Б. Братусь, Т. Пашукова, К. Платонов, Х. Шрьодер. Проблема егоцентризму досліджуються і в українській психолого-педагогічній науці (А. Богуш, І. Ветров, С. Гейко, Т. Гура, О. Мельничук, Є. Чорний, Н. Шевченко).

Теоретичний аналіз свідчить, що й нині залишаються недостатньо вивчені окремі аспекти проблеми егоцентризму, зокрема особливості особистісного егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками, знання яких конче необхідні для побудови гуманних взаємин дітей. Соціальна значущість досліджень проблеми егоцентризму та її недостатнє розроблення й обумовили вибір нашого дисертаційного дослідження “Психологічні особливості прояву егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри психології і педагогіки Інституту педагогіки і психології НПУ імені М.П. Драгоманова за напрямом університету “Теорія і технологія навчання і виховання у системі освіти”. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 03 березня 2005 року) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 10 від 20 грудня 2005 року).

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні особливості та динаміку егоцентризму молодших школярів у взаємодії з ровесниками, а також розробити, обґрунтувати та перевірити дієвість психокорекційної програми, спрямованої на корекцію егоцентризму молодшого школяра.

Досягнення мети дослідження вимагало розв'язання таких завдань:

1. Визначити теоретичні засади дослідження проблеми егоцентризму.
2. Виявити особливості особистісного егоцентризму молодшого школяра.
3. Дослідити вікову динаміку та статеві особливості егоцентризму молодших школярів.
4. Розробити і апробувати програму корекції особистісного егоцентризму молодшого школяра.

В основу дисертаційного дослідження покладено **припущення** про те, що корекцію особистісного егоцентризму молодших школярів можна здійснювати за умови активного розвитку у них рефлексії та емпатії, як базових механізмів децентрації, які виконують функцію налагодження взаємодії дітей та лежать в основі децентричної спрямованості особистості, яка передбачає врахування позиції іншого і є протилежною егоцентричній спрямованості.

Об'єкт дослідження – егоцентризм молодшого школяра.

Предмет дослідження – психологічні особливості та корекція особистісного егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками.

У процесі розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних та емпіричних **методів дослідження**: теоретичний аналіз і систематизація наукових літературних джерел з проблеми дослідження; констатувальний і формувальний експерименти; відкрите невиключене спостереження; бесіда; психодіагностичні методи (тести, опитувальники); активні методи навчання (тренінг, дискусія, ігрові методи). Для виявлення особливостей особистісного егоцентризму – “Методика дослідження егоцентризму під час взаємодії” Т. Пашукової; для встановлення феномену еготизму діалогічного мовлення – “Методика дослідження еготизму” Т. Пашукової; для вивчення егоцентричної спрямованості особистості молодшого школяра застосована адаптована методика “Егоцентричний Асоціативний Тест” Т. Сцустрової; для з'ясування рівня розвитку емпатії – “Методика експрес-діагностики емпатії” І. Юсупова; з метою визначення особливостей індивідуально-психологічних рис особистості – “Дитячий варіант особистісного тесту” Р. Кеттела. Статистична обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми – статистичного пакету SPSS 10 та за допомогою комп'ютерної програми Microsoft Excel. У дисертації використані методи математичної статистики (використання рангової кореляції r_s Спірмена), методи якісної та кількісної обробки отриманих даних.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому що:

- *вперше* експериментально досліджено психологічні особливості прояву особистісного егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками;

вивчено форми прояву особистісного егоцентризму; з'ясовані вікова динаміка та статеві особливості егоцентризму в молодшому шкільному віці; розроблено, науково обґрунтовано та апробовано зміст програми корекції егоцентризму, спрямованої на розвиток децентрації молодшого школяра;

- *розширено і доповнено* психологічний зміст понять “еґоцентризм”, “особистісний еґоцентризм”, “еґоцентрична спрямованість”, “децентрація”, “децентрична спрямованість”, “еґотизм”; поглиблено уявлення про особливості прояву еґоцентризму в молодшому шкільному віці; виявлено чинники, що сприяють розвитку еґоцентризму в молодшому шкільному віці;

- *набуло подальшого розвитку* застосування активних форм навчання з метою корекції особистісного еґоцентризму молодшого школяра.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає у тому, що визначені та систематизовані методи дослідження еґоцентризму молодшого школяра; розроблена та апробована програма корекції еґоцентризму молодшого школяра, яка може бути використана практичними психологами, соціальними працівниками, класними керівниками та вчителями. Матеріали дослідження стануть в нагоді викладачам ВНЗ у процесі читання курсів вікової та педагогічної психології для майбутніх практичних психологів та вчителів початкових класів, розробці спецкурсів.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Кіровоградської загальноосвітньої школи I-III ступеня №17 (довідка №155 від 06.05.08р.), Кіровоградського навчально виховного комплексу “Кіровоградський колеґіум – спеціалізований загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний заклад-центр естетичного виховання” (довідка № 44 від 06.02.08р.), Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського (довідка № 540 від 23.06.08р.). На основі результатів дослідження розроблено спецкурс “Психокорекція та психопрофілактика еґоцентризму”, який читається для студентів четвертого курсу, котрі опановують спеціальність “Практична психологія” Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 148-н від 12.05.08р.).

Особистий внесок здобувача полягає у виявленні психологічних особливостей особистісного еґоцентризму молодшого школяра; визначенні вікової динаміки та статевих особливостей еґоцентризму за рівнями та формами; апробації методики діагностики еґоцентризму у дітей молодшого шкільного віку; обґрунтуванні та розробці програми з психокорекції еґоцентризму в молодшому шкільному віці. Основні наукові положення дисертаційного дослідження, окрім самостійних наукових публікацій автора, відображено у спільній статті “Особливості прояву особистісного еґоцентризму молодшого школяра” (автором здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження).

Апробація результатів дисертації здійснювалася на міжнародних науково-практичних конференціях: “Гене́за буття особистості” (Київ, 2006), “Соціалізація

особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми” (Київ, 2007), “Проблеми духовності в психології розвитку особистості” (Ніжин, 2008); на обласних науково-практичних конференціях: “Практична психологія в початковій школі” (Кіровоград, 2004), “Актуальні проблеми практичної психології” (Кіровоград, 2006); на звітних наукових конференціях викладачів: Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2006-2007), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Кіровоград, 2007).; на X Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції” (Київ, 2007) та III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Духовність у становленні та розвитку громадянськості особистості” (Кременець, 2008).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у 8 публікаціях автора, серед яких 5 – у наукових фахових виданнях, включених до списку ВАК України, 3 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (220 найменувань, з яких 7 іноземною мовою), 4 додатків на 5 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 180 сторінках комп’ютерного набору. У тексті дисертації вміщено 15 таблиць і 23 рисунка на 12 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 203 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дисертаційного дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження. Висвітлено наукову новизну та практичну значущість результатів дослідження, представлено їх апробацію та впровадження, наводяться дані про публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** – “*Теоретичні засади дослідження проблеми егоцентризму*” представлені результати теоретичного аналізу психологічної природи егоцентризму, подано аналіз наукових праць, присвячених вивченню егоцентризму, які є втіленням різних концептуальних підходів до розуміння цього явища, висвітлені психологічні особливості прояву егоцентризму в молодшому шкільному віці.

Огляд літературних джерел дає підстави стверджувати про різноманітність та неоднозначність тлумачення феномена егоцентризму. У зарубіжній психології поняття “еґоцентризм” переважно використовується для позначення вікових особливостей психічного розвитку (Е. Блейлер, Дж. Брунер, Ж. Годфруа, Г. Крайг, Ж. Піаже). Еґоцентризм розглядається і як психологічна властивість особистості (Б. Братусь, Дж. Гібсон, М. Доналдсон, Д. Елкінд, М. Кокс, П. Ллойд, М. Маратсос, В.А. Недоспасова, Т. Пашукова, К. Платонов, А. Поддяков, М. Руслова, Т. Рябова, А. Славська, Дж. Смедслунд, М. Х’юз, М. Фейффер, Дж. Флейвелл, Г. Цукерман,

Х. Шрьодер, Р. Янотті). Низку досліджень присвячено пізнавальному егоцентризму, які умовно можна поділити на чотири напрямки: егоцентризм дитячого мислення; егоцентризм дитячого мовлення; егоцентризм сприймання; егоцентризм пізнавальної сфери дорослих (К. Бенсон, А. Богуш, Л. Виготський, Л. Венгер, П. Гальперін, В. Давидов, М. Доналдсон, Д. Ельконін, О. Запорожець, Н. Мізіна, Л. Обухова, Ж. Піаже, Л. Фрідман, Г. Цукерман).

У вітчизняній психології егоцентризм трактується як соціально-психологічне явище, яке виступає механізмом спільної діяльності та спілкування людей. У цьому значенні егоцентризм розглядається як спрямованість особистості на саму себе, свій внутрішній світ. Егоцентрично зорієнтована особистість вимагає, щоб оточуючі люди, а не вона особисто, задовольняли всі її бажання, враховували її думки і наміри. Така спрямованість заважає адекватно розуміти партнерів по взаємодії. Протилежною егоцентричній спрямованості є децентрована спрямованість, яка передбачає врахування точок зору інших людей, їх намірів. Тому існує думка (Д. Ельконін, Ж. Піаже, Х. Шрьодер), що ефективна міжособистісна взаємодія, яка ґрунтується на розумінні партнерів, залежить від розвитку механізму децентрації. Досить часто поняття “егоцентризм” пов’язують та отожднюють з поняттям “егоїзм”. Проте теоретичний аналіз літературних джерел свідчить про хибність такої думки. *Егоцентризм* – нездатність суб’єкта, зосередженого на своїх інтересах, врахувати думку, потреби, погляди, плани інших людей і координувати їх зі своїми власними, саме так ми і розглядаємо егоцентризм у нашому дисертаційному дослідженні. *Егоїзм* означає переважання в світогляді людини своскорисливих інтересів, які проявляються в корисливій поведінці всупереч інтересам інших людей.

На основі досліджень, присвячених з’ясуванню природи виникнення егоцентризму, особливостей його розвитку у різні вікові періоди, зроблено спробу класифікувати егоцентризм за видами та формами його прояву в особистості (Є. Гейко, Л. Обухова, Т. Пашукова, Ж. Піаже, А. Фокіна, Л. Фрідман.). Виокремлено такі *види* егоцентризму: пізнавальний, когнітивний, інтелектуальний, вербальний, просторовий, соціальний, поведінковий, моральний, комунікативний, особистісний. Виділено дві *форми* особистісного егоцентризму: екстравертований та інтровертований егоцентризм. За показником часу егоцентризм різниться на *типи*: ситуативний, тотальний і локальний. Кожен з різновидів егоцентризму визначається в залежності від сфери його прояву під час взаємодії з оточуючими людьми, а також від особливостей життєвої ситуації та індивідуальних якостей особистості. В своєму дисертаційному дослідженні ми вивчаємо саме особистісний егоцентризм. Теоретичний аналіз літературних джерел дає підстави розглядати *особистісний егоцентризм* як якість особистості, що проявляється у фіксованих установках людини на своїх думках, хвилюваннях, уявленнях, діях, цілях, якостях характеру і темпераменту тощо. На сучасному етапі розвитку психологічної науки егоцентризм досліджують у

загальнопсихологічному та соціально-психологічному аспектах (Є. Гейко, Т. Гура, Д. Елкінд, Н. Жутікова, О. Запорожець, М. Кокс, П. Ллойд, Н. Мізіна, О. Мельничук, В. Недоспасова, Л. Обухова, Т. Пашукова, Л. Фрідман та ін.).

Дослідження егоцентризму дитячого мислення та мовлення, які були розпочаті в руслі генетичної психології Ж. Піаже, дозволили розкрити багатогранність даної психологічної проблеми, з'ясувати причини виникнення феномена егоцентризму. Завдяки порівняльному аналізу теоретичних концепцій Ж. Піаже та Л. Виготського щодо природи виникнення егоцентричного мовлення, було зроблено висновок про важливість процесу соціалізації у подоланні дитячого егоцентризму. Огляд основних наукових праць Л. Виготського, М. Доналдсон, Д. Ельконіна, М. Маратсоса, В. Недоспасової, Л. Обухової, Ж. Піаже, М. Х'юза, Г. Цукерман, М. Феффер та ін. дозволив виділити основні шляхи подолання дитячого егоцентризму.

Важливою особливістю особистісного розвитку дитини на межі дошкільного та молодшого шкільного віку є перехід від егоцентризму до децентралізації (Д. Ельконін). Значна частина науковців специфічною особливістю пізнавальної сфери дітей початкової школи вважає егоцентризм, який обумовлений недостатнім розвитком вищих психічних функцій (О. Запорожець, Л. Венгер, І. Каган, Б. Петров, М. Станкін, С. Степанов та ін.).

У працях, які стосуються вивчення егоцентризму молодших школярів (Ж. Піаже, Л. Виготський, Е. Блейлер, Н. Мізіна, Л. Фрідман, Л. Обухова, Г. Цукерман), егоцентризм пов'язують з віковими особливостями розвитку особистості. З'ясовано, що егоцентризм молодшого школяра проявляється в тому, що власну точку зору дитина вважає єдиною можливою й ототожнює її з іншими. Основні причини егоцентризму в цьому віці – недостатній досвід в умінні врахувати точку зору інших осіб, недостатньо розвинене уявлення та невеликий досвід спілкування з оточуючими людьми, особливо з ровесниками в сюжетно-рольових іграх, спільній продуктивній діяльності, спілкуванні.

Деякі дослідники пов'язують егоцентризм молодшого школяра з навчальною діяльністю (М. Алексеева, Ж. Піаже), особливостями виховання та характером взаємовідносин у сім'ї, з соціально-психологічним статусом у колективі ровесників та соціально-психологічними якостями особистості (Л. Курганська, Т. Пашукова, А.-Н. Перре-Клермон, Ж. Піаже, Дж. Смедслунд, С. Степанов, Дж. Флейвелл). В роботах відзначається як позитивний, так і негативний вплив егоцентризму на емоційну сферу молодшого школяра, який породжує низку якостей особистості (І. Бех, І. Ветров).

Аналіз літературних джерел засвідчив відсутність експериментальних досліджень вікової динаміки та статевих відмінностей прояву особистісного егоцентризму молодших школярів у взаємодії з ровесниками та дозволив визначити теоретичні засади експериментального дослідження даної проблеми.

У другому розділі – *“Емпіричне дослідження особливостей прояву егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками”* представлено

методику та аналіз результатів експериментального дослідження особистісного егоцентризму молодших школярів, розкрито вікову динаміку, статеві відмінності та психологічні особливості прояву егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками.

Експериментальною базою дослідження був Кіровоградський навчально-виховний комплекс – “Кіровоградський колегіум – спеціалізований загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний заклад-центр естетичного виховання” та загальноосвітня школа I-III ступенів №17 міста Кіровограда. Всього до експериментальної роботи було залучено 517 учнів молодшого шкільного віку (6-11 років), з них 266 дівчаток та 251 хлопчиків.

Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів. На першому етапі за допомогою методик Т.Пашукової “Дослідження егоцентризму під час взаємодії” та “Дослідження еготизму” було з’ясовано, що як якість особистості егоцентризм більш виражено проявляється в умовах безпосередньої взаємодії з ровесниками. Під час спільної діяльності 76,74% досліджуваних демонструють сильний ступінь прояву особистісного егоцентризму. Власну позицію такі досліджувані вважають єдино правильною, намагаються нав’язати її оточуючим за будь-яких умов, виключаючи при цьому існування позицій ровесників. Середній ступінь демонструють 16,98%, ці досліджувані менш фіксовані до себе, однак вони недостатньо уважні до свого партнера по спільній діяльності. Слабкий ступінь особистісного егоцентризму демонструють 6,28% досліджуваних, вони зважають на думку ровесника, намагаються використовувати неегоцентричні форми реагування.

У взаємодії з ровесником переважаючою є екстравертована форма особистісного егоцентризму (86,16%), в межах якої сильний ступінь складає 50,31%, що перешкоджає ефективному виконанню спільної діяльності, середній – 18,24%, слабкий – 31,45%. Сильний ступінь інтровертованої форми особистісного егоцентризму при взаємодії з ровесниками демонструє 15,09% досліджуваних, середній – 13,21%, слабкий – 71,70%.

Дослідження еготизму, який розглядається нами як мовленнєва форма егоцентризму та прагнення людини розповісти про себе, згадати про свої переваги, збільшуючи цим власну значущість, засвідчило, що рівень його прояву у молодших школярів є різним. Домінуючим є високий рівень еготизму у першокласників (72,22%) та 63,79% другокласників. Починаючи з третього класу, домінуючим стає середній рівень еготизму – 53,42%. Отже, з набуттям досвіду взаємодії з іншими людьми простежується тенденція до зниження еготизму під кінець молодшого шкільного віку, що виявляється в контролі своєї еготичної мови та прояві зацікавленості особою, яка виступає партнером по спілкуванню. У результаті кореляційного аналізу між еготизмом та екстравертованою формою егоцентризму встановлено достовірний зв’язок ($r_{s\text{ емп}} = 0,49$). Досліджувані з високим рівнем еготизму мають сильний ступінь екстравертованої форми егоцентризму і, навпаки.

На другому етапі дослідження визначався рівень егоцентричної спрямованості особистості молодшого школяра за допомогою адаптованої методики “Егоцентричний Асоціативний Тест” (ЕАТ) Т. Сцустрової. З’ясовано, що більша частина учнів перших класів мають середній рівень егоцентризму семантичної сфери свідомості (72,00%), тобто вони не є зацикленними на власному “Я”. Високий рівень егоцентризму виявлено у 12,00% школярів, що свідчить про їх невміння і небажання орієнтуватися на думку оточуючих людей. Низький рівень егоцентризму продемонструвало 16,00% досліджуваних перших класів, це вказує на відсутність у них власної позиції та невміння її відстоювати.

Встановлено статеві відмінності егоцентричної спрямованості молодшого школяра. Низький рівень егоцентризму притаманний в однаковій мірі як хлопчикам, так і дівчаткам (18,00%). Середній рівень більше характерний для дівчаток (74,00%), ніж для хлопчиків (70,00%), а високий рівень, навпаки, більше демонструють хлопці (12,00%), ніж дівчатка (8,00%).

У другому класі кількість досліджуваних з низьким рівнем егоцентризму становить 12,00%, з високим – 10,00%. Зростає кількість досліджуваних із середнім рівнем егоцентризму – 78,00%. Щодо статевих відмінностей егоцентричної спрямованості слід зазначити, що низький рівень виявлено у 18,00% хлопців та у 8,00% дівчаток. Високий рівень егоцентризму у два рази більший у хлопців (18,00%), ніж у дівчаток (8,00%). Середній рівень егоцентризму семантичної сфери свідомості демонструє більшість дівчаток цієї вікової групи (84,00%), порівняно з хлопчиками (64,00%), що вказує на їх шанобливе ставлення до позиції та точки зору іншої людини.

В учнів третіх класів домінує середній рівень егоцентризму (75,00%). Високий рівень виявлено в 11,00% досліджуваних, низький – у 14,00%. Результати співвідношення рівнів егоцентризму між хлопцями та дівчатами свідчать, що низький рівень егоцентризму переважає у хлопчиків (18,00%). Середній – у дівчаток 78,00%, а високий рівень егоцентризму майже однаковий у досліджуваних різної статі.

В учнів четвертих класів спостерігається зменшення кількості досліджуваних з низьким рівнем егоцентризму до 10,00%, а з середнім рівнем збільшується до 79,00%, що підтверджує існуючу у психології думку про те, що з віком егоцентризм послаблюється. Без змін залишається кількість досліджуваних з високим рівнем егоцентризму – 11,00%. Під кінець молодшого шкільного віку співвідношення егоцентризму за рівнями у хлопчиків та дівчаток майже зрівнюється. На відміну від попередніх вікових груп, де середній рівень егоцентризму демонструє більшість дівчат, хлопчики цього віку проявляють його у дещо більшій кількості (80,00%), ніж дівчатка (76,00%).

На третьому етапі дослідження вивчався зв’язок особистісного егоцентризму різного ступеня вираженості з якостями особистості молодшого школяра. Для вивчення емпатії до ровесника була використана методика І. Юсупова, для виявлення рівня розвитку якостей особистості застосована методика Р. Кеттела.

Емпатія, як риса особистості, у переважній більшості досліджуваних виражена на середньому рівні (60,71%), що проявляється у розумінні дітьми стану інших, прояву співчуття та співпереживання. Значна кількість досліджуваних молодшого шкільного віку проявляє низький рівень розвитку емпатії по відношенню до ровесників (39,29%). Що свідчить про недостатньо розвинутий емоційний відгук. Ці діти нездатні уявити себе на місці ровесника, розуміти його стан, враховувати побажання партнера по спілкуванню.

Виявлено вплив особистісного егоцентризму на індивідуально-психологічні якості особистості, зокрема на загальний рівень розвитку емпатії. Молодші школярі з сильним ступенем особистісного егоцентризму виявилися здатними переживати почуття іншої людини, її проблеми сприймають як свої (78,57%). Тобто, проскруючи себе на місце об'єкта співпереживання, молодший школяр демонструє егоцентричну емпатію, переживаючи за самого себе. Досліджувані з середнім рівнем прояву особистісного егоцентризму демонструють середній рівень розвитку емпатії (77,46%), який свідчить про їх уміння співчувати та розуміти емоційний стан іншої людини, але без співвіднесення з собою. В них співчуття ґрунтується на бажанні благополуччя іншій людині. Досліджувані з слабким ступенем особистісного егоцентризму менш емпатійні до переживань інших людей (69,23%) у порівнянні з досліджуваними з сильним та середнім ступенем особистісного егоцентризму. У цій групі досліджуваних найбільше тих, хто має низький рівень розвитку емпатії (23,08%), що вказує на певний прояв “зацикленості” на собі та свідчить про недостатній розвиток у них емоційного відгуку. Отже, в залежності від ступеня вираженості особистісного егоцентризму в молодшому шкільному віці емоційний відгук на переживання іншої людини суттєво відрізняється. Особистісний егоцентризм впливає на рівень емоційної чутливості та особливості емоційного реагування молодшого школяра. Кореляція між особистісним егоцентризмом та емпатією позитивна і досягає рівня статистичної значущості. За Спірменом ($r_{s \text{ емп}} = 0,84$, для $n = 112$).

Встановлено взаємозалежність між особистісним егоцентризмом й якостями особистості: впевненість – невпевненість, емоційна врівноваженість – збудливість, залежність – незалежність, відповідальність – безвідповідальність, сумлінність – несумлінність, рішучість – нерішучість, практичність – непрактичність, оптимізм – песимізм, самоконтроль – неконтрольованість, стриманість – нестриманість (за тестом Р. Кеттела). Результат засвідчив, що молодші школярі мають середній рівень розвитку зазначених вище якостей особистості, за винятком песимізму. Зазначена якість розвинута на високому рівні і проявляється у таких висловлюваннях школярів: “Я цього не зможу зробити”, “Мені завжди не щастить”.

У молодших школярів з сильним ступенем вираженості особистісного егоцентризму на високому рівні розвинуті такі особистісні риси як песимізм та незалежність (55,56% і 40,74% відповідно). Для досліджуваних із сильним ступенем особистісного егоцентризму характерний середній рівень самоконтролю своєї поведінки під час взаємодії з ровесниками (88,89%), водночас вони виявляють

низький рівень відповідальності (35,19%). Досліджувані із середнім ступенем вираженості особистісного егоцентризму характеризуються високим рівнем розвитку непрактичності (60,00%). У них на середньому рівні розвинуті такі риси характеру, як стриманість (100,00%), емоційна врівноваженість (90,00%), сумлінність (80,00%), самоконтроль (70,00%) та незалежність (60,00%). Вони врівноважені, стримані і спокійні у взаємодії з іншими, здатні критично оцінювати свої вчинки. Для учнів з середнім ступенем егоцентризму характерний також низький рівень відповідальності (50,00%). Досліджувані із слабким ступенем особистісного егоцентризму притаманний високий рівень непрактичності (66,67%). У них на середньому рівні розвинуті самоконтроль (100,00%), сумлінність (100,00%), старанність, дбайливість по відношенню до виконання норм та правил поведінки. Такі учні відповідальні, у них розвинуте почуття обов'язку під час виконання певного завдання (66,67%). Молодші школярі з слабким ступенем егоцентризму сором'язливі, боязливі та нерішучі в своїх діях і вчинках. Досить гостро реагують на свої невдачі, оцінюють себе як нездібних у порівнянні з більшістю ровесників, невпевнені в собі, легко ранимі. Вони відчувають труднощі в пристосуванні до нових умов, що є наслідком низького рівня розвитку у них рішучості (66,67%) та впевненості у собі (66,67%). Кореляційним аналізом виявлено суттєвий зв'язок між такими особистісними якостями, як впевненість ($r_{s \text{ емп}} = 0,50$), збудливість ($r_{s \text{ емп}} = 0,49$), самоконтроль ($r_{s \text{ емп}} = 0,46$), незалежність ($r_{s \text{ емп}} = 0,44$), нерішучість ($r_{s \text{ емп}} = 0,45$), непрактичність ($r_{s \text{ емп}} = 0,53$) та особистісним егоцентризмом під час взаємодії з ровесниками.

Отже, в результаті констатувального експерименту виявлено, що егоцентризм більш виражено проявляється в умовах безпосередньої взаємодії молодшого школяра з ровесниками та істотно впливає на індивідуально-психологічні якості особистості. Тому корекція егоцентризму є необхідною саме в молодшому шкільному віці, що і стало предметом дослідження яке викладене у третьому розділі.

У **третьому розділі** – *“Психологічна корекція егоцентризму молодшого школяра”* обґрунтовано теоретичні підходи до проблеми корекції егоцентризму, розроблено та викладено програму соціально-психологічного тренінгу з розвитку рефлексії та емпатії як базових механізмів розвитку децентрації молодших школярів, результати її апробації.

В основу формування експерименту були покладені теоретичні положення М. Доналдсон, О. Запорожця, Н. Мізіної, В. Недоспасової, Л. Обухової, Т. Пашукової, Ж. Піаже, Х. Шрьодера, Р. Янотті стосовно особливостей прояву егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку та його корекція за допомогою розвитку механізмів рефлексії, емпатії, які лежать в основі розвитку децентрації та виконують функцію налагодження взаємовідносин суб'єктів діяльності та спілкування. У результаті дії цих механізмів особистість здатна уявити себе на місці партнера по спілкуванню. В своєму дисертаційному дослідженні ми

експериментально перевірили вплив зазначених вище механізмів на розвиток децентричної спрямованості особистості молодшого школяра.

Соціально-психологічний тренінг включав різноманітні активні методи і прийоми: рольові ігри, психомалюнок, психогімнастику, групову дискусію. Тренінг розрахований на 15 занять, тривалістю 45 хвилин. Він проводився на базі Кіровоградського навчально-виховного комплексу “Кіровоградський колегіум – спеціалізований загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний заклад-центр естетичного виховання”. У ньому взяли участь дві різновікові групи молодших школярів, які виявили різний ступінь прояву особистісного егоцентризму (сильний, середній і слабкий) у констатувальному експерименті. Першу групу склали досліджувані 3-ого класу віком від 8-9 років (9 осіб), другу – 4-ого класу віком від 9-10 років у складі 11 осіб. Отже, у формувальному експерименті взяло участь 20 осіб. До контрольної групи увійшли діти молодшого шкільного віку з різним ступенем егоцентричної спрямованості особистості у кількості 25 осіб.

Відповідно до загальних принципів побудови психологічного тренінгу, кожне заняття складалося з окремих фаз. У першій фазі вправи спрямовані на первинний контакт та взаємну сконцентрованість учасників тренінгу, в наступній – виконувалася основна серія психологічних вправ, ігор, прийомів, спрямованих на розвиток механізмів міжгрупової взаємодії, а саме – рефлексії та емпатії. Перед завершенням тренінгового заняття виділялась фаза групового підбиття підсумків (оцінно-рефлексивна) та прощання. Завдяки такій структурі тренінгових занять відбувається посилення інтеграційних процесів, які сприяють ефективній взаємодії дітей, глибшому й відкритішому спілкуванню та згуртуванню членів тренінгової групи. Особливого значення ведучий надавав обговоренню вправ у груповому процесі, їх психологічному аналізу. Акцентувалась увага на тому, який резонанс викликає в учасників групи поведінка одного із її членів, як впливають на кожного з учасників тренінгу присутні, і, навпаки, як він сам впливає на інших. При обговоренні вправ приділялась увага аналізу емоційних реакцій учасників тренінгу. Такий міжособистісний зворотній зв'язок дозволяє правильно уявити собі, як оточуючі люди сприймають одне одного, відчуті ті почуття, які вони при цьому переживають, що, в свою чергу, сприяє особистісним змінам.

Завдання тренінгу:

- розвиток у молодшого школяра соціально-психологічної компетенції;
- оволодіння молодшими школярами знаннями, уміннями та навичками ефективної соціальної поведінки;
- формування умінь конструктивно розв'язувати конфлікти з ровесниками;
- вироблення умінь виділяти та адекватно оцінювати позитивні і негативні якості у себе та в інших;
- розвиток техніки говоріння та слухання;
- розвиток механізмів рефлексії, емпатії, як базових механізмів децентрації.

З метою виявлення ефективності формувальних впливів, спрямованих на розвиток децентрації було проведено контрольне обстеження досліджуваних контрольної та експериментальної груп.

Одержані дані щодо егоцентричної спрямованості особистості молодшого школяра за рівнями прояву (адаптована методика ЕАТ Т. Сцустрової) показали позитивні зміни загалом у 40,00% досліджуваних, які брали участь у роботі тренінгової групи. Порівнюючи показники експериментальної і контрольної групи, можна констатувати, що кількість учнів з середнім рівнем егоцентризму значно зросла саме у першій (з 40,00% до 70,00%). Це означає, що вони при спілкуванні орієнтовані на ровесників і водночас здатні відстоювати свою позицію з того чи іншого питання. Зменшилась кількість досліджуваних з високим рівнем егоцентризму (з 30,00% до 20,00%), з'явилась здатність враховувати позиції ровесника, відбулося розхитування "зацикленості" на своєму "Я". В експериментальній групі знизилась кількість учнів з низьким рівнем егоцентричної спрямованості (з 30,00% до 10,00%), що є свідченням наявності власної позиції та появу вміння її відстоювати. З аналізу одиниць писемного мовлення дітей експериментальної групи простежується антиципація наслідків конфліктної поведінки під час взаємодії з ровесниками, повага до позиції та точки зору іншого.

В ході аналізу результатів повторної діагностики встановлені якісні зміни у досліджуваних експериментальної групи щодо особистісної рефлексії, що проявилось в усвідомленні власних особистісних якостей. Відбулися зміни в моральній рефлексії, що позначилось на переосмисленні та усвідомленні норм поведінки у взаємодії з ровесниками.

Завдяки використанню активних методів групової роботи, зросла загальна компетентність у спілкуванні досліджуваних експериментальної групи. Це проявилось у володінні технікою говоріння й слухання, зворотнього зв'язку. Зменшилась кількість досліджуваних з високим рівнем еготизму (з 55,00% до 45,00%). Зросла кількість досліджуваних з середнім рівнем еготизму (з 30,00% до 45,00%), які намагалися зрозуміти співрозмовника та орієнтуватися на зміст того, що він говорить та знизилась кількість дітей з низьким рівнем (з 15,00% до 10,00%) за рахунок активізації зворотнього зв'язку, навичок активного слухання, активізації рефлексії, емпатії.

У досліджуваних експериментальної групи почастишали відгуки на переживання ровесника, розуміння його емоційного стану. Зменшилась кількість досліджуваних з низьким рівнем розвитку емпатії з 45,00% до 30,00%, порівняно з контрольною – з 40,00% до 36,00%. Збільшилась кількість досліджуваних з середнім рівнем емпатії, що сприяло розумінню емоційного стану ровесника. Так, в експериментальній групі з низького рівня на середній перемістилося 15,00% учнів, тоді як у контрольній групі – лише 4,00%. Невеликим виявився відсоток тих учнів, які після тренінгу продемонстрували високий рівень емпатійності – 5,00%. Результати свідчать про те, що розроблений нами тренінг сприяв не лише розвитку у дітей емпатії, а й змінив якісну картину цього показника, зокрема зумовив появу

здатності розуміти і відчувати емоційний стан іншого, уявляти причини його виникнення.

Аналіз результатів контрольного зрізу показав якісні та кількісні зміни показника егоцентризму екстравертованої, інтровертованої форми та особистісного егоцентризму учнів експериментальної (ЕГ) групи. У результаті реалізації тренінгової програми в учасників експериментальної групи значно зросло розуміння думок, інтересів та почуттів ровесників, розуміння стосунків між людьми за рахунок зниження сильного ступеня прояву загальної егоцентричної спрямованості особистості (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив формувального експерименту на особистісний егоцизм учнів молодшого шкільного віку (у%)

Показники		За результатами констатувального експерименту		За результатами контрольного зрізу	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ступінь загальної егоцентричної спрямованості	<i>Сильний</i>	70,00	72,00	55,00	68,00
	<i>Середній</i>	20,00	16,00	25,00	20,00
	<i>Слабкий</i>	10,00	12,00	20,00	12,00
Ступінь екстравертованої форми егоцентризму	<i>Сильний</i>	60,00	56,00	50,00	52,00
	<i>Середній</i>	20,00	8,00	15,00	12,00
	<i>Слабкий</i>	20,00	36,00	35,00	36,00
Ступінь інтровертованої форми егоцентризму	<i>Сильний</i>	5,00	8,00	5,00	8,00
	<i>Середній</i>	10,00	16,00	5,00	16,00
	<i>Слабкий</i>	85,00	76,00	90,00	76,00
Ступінь неогоцентричної форми	<i>Сильний</i>	10,00	8,00	25,00	8,00
	<i>Середній</i>	15,00	24,00	20,00	28,00
	<i>Слабкий</i>	75,00	68,00	55,00	64,00

У взаємодії з ровесниками дитина намагалася зайняти позицію ровесника й пролонувала партнерові по взаємодії врахувати свою позицію, проявляла зацікавленість його думками та намірами. З сильного ступеня особистісного егоцентризму на середній перемістилося 15,00% учнів експериментальної групи, відповідно в контрольній групі – 4,00%. З середнього ступеня на слабкий в

експериментальній групі перемістилося 10,00% учнів. У контрольній групі жодних змін не відбулося.

Позитивні кількісні та якісні зміни відбулися у розподілі показників екстравертованої форми особистісного егоцентризму учнів експериментальної групи. У них простежується підвищення взаєморозуміння на відміну від досліджуваних контрольної групи, що, зокрема, проявляється у покращенні стосунків з однолітками, посилюється стриманість до партнерів по взаємодії. Так, з сильного ступеня на середній та слабкий перемістилося 10,00% досліджуваних, тоді як у контрольній групі – 4,00%. Відсоток учнів експериментальної групи з слабким ступенем екстравертованої форми збільшився на 15,00%, у контрольній групі він залишився незмінним – 36,00%.

Отже, в результаті проведеної тренінгової роботи змінилася якісна картина показників екстравертованої форми егоцентризму. У частини учнів зросло прагнення враховувати точку зору ровесників, розуміти не лише власні почуття, але й переживання інших, бути більш уважними до партнерів по взаємодії, тобто у них сформувалась децентрація.

В експериментальній групі збільшилась кількість учнів з слабким ступенем прояву інтровертованої форми особистісного егоцентризму. В експериментальній групі з середнього ступеня прояву цієї форми егоцентризму на слабкий ступінь перемістилося 5,00% досліджуваних, тобто збільшилась кількість тих, хто демонстрував неецентричні реакції під час спілкування та взаємодії з ровесниками. У досліджуваних контрольної групи не виявлено жодних змін. Зафіксовано якісно нові поведінкові та мовленнєві реакції досліджуваних з інтровертованою формою егоцентризму. У своїх висловлюваннях власних думок, вони намагалися бути більш щирими та відвертими, проявляли активність у відстоюванні своєї позиції, демонстрували доброзичливість у ставленні до ровесника, що не спостерігалось під час констатувального експерименту.

Завдяки цілеспрямованому розвитку рефлексії та емпатії, як базових механізмів децентрації, відбулося зменшення кількості досліджуваних з високим та низьким рівнем егоцентричної спрямованості особистості та змінилася загальна спрямованість особистості з егоцентричної на децентровану. Крім того, з'явилося уміння враховувати точку зору іншого і координувати її з власною, від чого, насамперед, залежить характер взаємин між дітьми та ефективність їхньої взаємодії. Формування соціально-психологічних знань та окремих умінь і навичок у сфері комунікації, які сприяють конструктивному спілкуванню з оточуючими людьми, позитивно вплинуло не лише на динамічні, а й на змістовні характеристики егоцентризму учнів експериментальної групи.

Названі вище зміни у характері взаємодії досліджуваних, розвиток соціальної координації та зменшення кількості досліджуваних з егоцентричною спрямованістю засвідчили ефективність розробленої програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на корекцію егоцентризму.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми прояву егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками, розкрито психологічні особливості, вікову динаміку та статеві відмінності прояву особистісного егоцентризму молодшого школяра, розроблено та експериментально апробовано соціально-психологічний тренінг з розвитку децентрації, рефлексії та емпатії молодшого школяра.

1. Егоцентризм – це певна міра зосередженості індивіда на самому собі, на власних думках, інтересах, яка проявляється у семантичному змісті сфери свідомості та має відношення до орієнтування і регуляції соціальної поведінки особистості під час взаємодії з іншими людьми та неспроможність індивіда, зосередженого на власних інтересах, змінити вихідну пізнавальну позицію по відношенню до певного об'єкта, думки чи уявлення призводить до порушення взаємовідносин між людьми та стає причиною неефективної взаємодії при виконанні спільної діяльності. Особистісний егоцентризм у соціально-психологічному значенні є властивістю особистості, яка проявляється під час спілкування та спільній діяльності з оточуючими людьми і має специфічне змістове забарвлення. Особистісний егоцентризм є фіксованою установкою людини на власних думках, хвилюваннях, уявленнях, діях, цілях, якостях тощо. Він є виразом індивідуально-психологічних особливостей особистості й відображається у поведінці, міркуваннях, семантиці мови у вигляді еготизму.

2. Причини виникнення егоцентризму пов'язані з особливостями виховання та навчання дитини в сім'ї та школі. Розвитку егоцентризму сприяє підлаштування батьків і близьких до дитини, що може стати основою для формування егоцентричного типу особистості, який характеризується її спрямованістю на саму себе, свій внутрішній світ, а оточуючі люди повинні задовольняти всі її бажання, враховувати її думки і наміри. Для дитини молодшого шкільного віку все більш значущими стають її ровесники, тому від характеру спілкування і взаємин з ними та іншими людьми залежить ступінь прояву її егоцентризму.

3. Внаслідок недостатньо розвинутих навичок взаємодії з ровесниками у молодших школярів домінує сильний ступінь прояву особистісного егоцентризму з першого по четвертий клас. Власну позицію вони вважають єдино правильною, намагаються нав'язати її іншим і виключають існування інших позицій, що призводить до виникнення непорозумінь та конфліктів з однолітками.

У взаємодії з ровесниками більшість молодших школярів демонструють сильний ступінь екстравертованої форми особистісного егоцентризму, намагаються авторитарно нав'язати свою думку іншому, своєю поведінкою провокують конфліктні ситуації, демонструють власну зверхність та перевагу над іншими. При цьому виявляють лише зовнішню активність відносно спільного завдання. Інформація, яку намагаються донести до ровесника, носить спонукальний характер і найчастіше проявляється у вигляді наказів. Під час розмови вони перебувають

партнерів по спілкуванню, прагнуть домінувати, давати неаргументовану експресивну оцінку іншим або подіям, виявляють впертість, що ускладнює стосунки з ровесниками та не сприяє успішному виконанню спільного завдання.

Сильний ступінь інтровертованої форми особистісного егоцентризму при взаємодії з ровесниками демонструє досліджуваних. Встановлено, що ця форма егоцентризму утруднює спілкування з ровесниками. Учні з такою формою реагування під час взаємодії з однолітками досить часто ображаються на них, при цьому навмисно мовчать, не виявляючи свої почуття, не пояснюючи причини образи або ж, навпаки, навмисно приховують власну точку зору. В групах, досліджуваних з яскраво вираженою інтровертованою формою егоцентризму переважають нейтральні стосунки, байдужість або ж взагалі відсутній інтерес до того, що відбувається.

4. Вивчення мовленнєвої форми егоцентризму молодшого школяра – еготизму засвідчило домінування його високого рівня у першокласників та зниження у третьому класі. Аналіз динаміки еготизму протягом молодшого шкільного віку свідчить, що з віком та набуттям соціально-психологічної компетенції має місце тенденція стабілізації середнього рівня еготизму. Існує тісний зв'язок між еготизмом та екстравертованою формою особистісного егоцентризму.

5. Виявлено вікову динаміку та статеві відмінності егоцентризму семантичної сфери свідомості особистості. Для дітей молодшого шкільного віку домінуючим є середній рівень егоцентричної спрямованості особистості, менш представлений високий та низький рівні. Це свідчить про те, що егоцентризм сам собою повністю не зникає та не трансформується в децентрацію. Встановлено гендерні відмінності у проявах егоцентризму. Середньоарифметична величина егоцентризму, що відображає ступінь орієнтації особистості на себе, у дівчаток більша, ніж у хлопчиків протягом всього молодшого шкільного віку.

6. Егоцентризм особистості молодшого школяра впливає на рівень його емоційної чутливості та особливості емоційного реагування, цей вплив загалом є негативним. В залежності від ступеня вираженості особистісного егоцентризму емоційний відгук молодшого школяра на переживання іншої людини суттєво різниться, а загальний рівень емпатії корелює з особистісним егоцентризмом.

7. Існує взаємозв'язок між особистісним егоцентризмом та особистісними якостями молодшого школяра. Особистісний егоцентризм справляє досить помітний вплив на такі якості особистості як: залежність – незалежність; оптимізм – песимізм; відповідальність – безвідповідальність; практичність – непрактичність; впевненість – невпевненість; рішучість – нерішучість. Кореляційний аналіз засвідчив суттєвий зв'язок між такими показниками особистісних факторів, як впевненість у собі, збудливість, самоконтроль, незалежність, нерішучість, непрактичність і особистісним егоцентризмом під час взаємодії з ровесниками.

8. Корекція егоцентризму молодших школярів у взаємодії з ровесниками досягається за допомогою розвитку рефлексії та емпатії, як базових механізмів

децентрації. Розвиток цих механізмів можливий за умови використання активних методів навчання, зокрема соціально-психологічного тренінг, завдяки якому формуються навички активного слухання та конструктивного спілкування з ровесниками. Тренінг допомагає долати комунікативні бар'єри. Соціально-психологічний тренінг засвідчив можливість розвитку аналізу і зворотнього зв'язку, адекватності сприйняття дитиною самої себе й ровесника, що сприяє поліпшенню її взаємодії з ним.

Проведене психолого-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми егоцентризму молодшого школяра. Його результати можуть стати основою поглибленого вивчення явища егоцентризму та особливостей його проявів у навчальній діяльності учнів не лише молодшого шкільного віку, але і підліткового та юнацького. Нагальною є розробка нових психодіагностичних методик дослідження егоцентризму, а також профілактичних та корекційних методів і прийомів його подолання.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Цемрюк І.Г. Теоретичні засади дослідження проблеми егоцентризму // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 7(31). – С. 35-40.
2. Цемрюк І.Г. Види та типи егоцентризму особистості // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – № 10(34). – С. 18-22.
3. Цемрюк І.Г. Теоретичні засади вивчення мовленнєвого егоцентризму в дошкільному віці // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2005. – Т. VII. – Вип. 7. – С. 374-380.
4. Цемрюк І.Г. Психологічні особливості прояву егоцентризму молодшого школяра у спільній діяльності з ровесниками // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 32. – С. 299-306.
5. Цемрюк І.Г., Приходько Ю.О. Особливості прояву особистісного егоцентризму молодшого школяра // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2007. – Т. IX. – Част. 2. – С. 235-242. (Автором здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження).
6. Цемрюк І.Г., Приходько Ю.О. Егоцентризм як проблема психології особистості // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X. – Част. 4. – С. 461-468.
7. Цемрюк І.Г. Психологічні прояви егоцентризму в молодшому шкільному віці // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах

європейської інтеграції: Зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 16-18 травня 2007 р.; У 6-ти т. / Ред. кол.: І.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2007. – Т.4. – С. 267-269.

8. Цемрюк І.Г. Профілактика егоцентризму в молодшому шкільному віці // Практична психологія в початковій школі: Матеріали обласної науково-практичної конференції педагогічних працівників 12 грудня 2003 р. – Кіровоград: КДПУ імені В.Винниченка, 2004. – С. 98-102.

АНОТАЦІЇ

Цемрюк І.Г. Психологічні особливості прояву егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008 .

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню психологічних особливостей прояву егоцентризму молодшого школяра у взаємодії з ровесниками. Розкрито зміст понять “єгоцентризм”, “єгоцентрична спрямованість особистості”, “особистісний єгоцентризм”. Виявлено види, типи, форми, досліджено психологічні особливості прояву єгоцентризму в молодшому шкільному віці у взаємодії з ровесниками. Встановлено вплив особистісного єгоцентризму на якості особистості молодшого школяра. Простежено динаміку та з’ясовано гендерні відмінності єгоцентричної спрямованості особистості молодшого шкільного віку.

За отриманими результатами дослідження розроблено та апробовано соціально-психологічний тренінг з розвитку механізмів рефлексії та емпатії як базових механізмів децентрації у молодшому шкільному віці. Ефективність програми тренінгу доведено позитивною динамікою показників особистісного єгоцентризму молодших школярів експериментальної групи досліджуваних.

Ключові слова: децентрація, емпатія, єготизм, єгоцентризм, єгоцентрична спрямованість особистості, особистісний єгоцентризм, рефлексія.

Цемрюк И.Г. Психологические особенности проявления эгоцентризма младшего школьника при взаимодействии с ровесниками. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

Диссертация посвящена изучению психологических особенностей проявления эгоцентризма младшего школьника в процессе взаимодействия со сверстниками, поиску путей и способов коррекции личностного эгоцентризма.

В теоретической части работы проанализированы научные подходы к изучению проблемы эгоцентризма личности в зарубежной и отечественной психологии. Раскрывается специфика эгоцентризма как психологического явления, причины возникновения данного феномена. Установлено, что противоположной

эгоцентрической направленности личности является децентрированная направленность. В работе выделены и описаны основные виды эгоцентризма: познавательный, когнитивный, интеллектуальный, вербальный, пространственный, социальный, поведенческий, моральный, коммуникативный, личностный, а также формы личностного эгоцентризма: экстравертированная и интровертированная. Рассматриваются психологические особенности эгоцентризма в младшем школьном возрасте, которые заключаются в следующем: эгоцентризм является специфической особенностью познавательной сферы в этом возрасте, его также связывают с возрастными особенностями развития ребенка, с учебной деятельностью, особенностями воспитания и характером взаимоотношений в семье, с социально-психологическим статусом в коллективе сверстников и с социально-психологическими качествами личности. Раскрыты основные причины эгоцентризма в этом возрасте – недостаточный опыт в умении учитывать точку зрения другого человека, недостаточно развитое воображение и небольшой опыт общения с окружающими людьми, особенно с ровесниками в сюжетно-ролевых играх или других формах и типах взаимодействия, определена роль децентрации в преодолении эгоцентризма личности.

Представлены результаты экспериментального исследования психологических особенностей эгоцентризма в младшем школьном возрасте. Исследование позволило установить, что личностный эгоцентризм оказывает влияние на взаимодействие и личностную сферу младшего школьника. При взаимодействии со сверстниками большая часть младших школьников проявляет сильную степень экстравертированной формы личностного эгоцентризма, что, в свою очередь, усложняет отношения между сверстниками и не способствует успешному выполнению ими совместного задания. С возрастом и приобретением младшими школьниками социально-психологической компетенции происходит снижение высокого уровня и стабилизация среднего уровня эгоцентризма, что свидетельствует о контролировании испытуемыми своей эгоцентрической речи и выявлении внимания к личности собеседника. Выявлена достоверная связь между эгоцентризмом и экстравертированной формой личностного эгоцентризма, их взаимозависимость. Для большинства младших школьников эгоцентризм на уровне семантики сознания личности проявляется на среднем уровне, это свидетельствует о том, что они не заиклены на собственном “Я”. Изучение гендерных отличий показало, что среднестатистическая величина эгоцентризма, которая отображает степень ориентации личности на себя, у девочек больше, чем у мальчиков на протяжении всего младшего школьного возраста. За результатами констатирующего эксперимента установлено, что эгоцентризм личности учеников начальной школы влияет на уровень их эмоциональной чувствительности и особенности эмоционального реагирования. Выявлено влияние личностного эгоцентризма на такие качества личности как: зависимость – независимость; оптимизм – пессимизм; ответственность – безответственность; практичность – непрактичность; уверенность – неуверенность; решительность – нерешительность.

Установлена корреляционная связь между такими качествами личности младшего школьника как уверенность в себе, возбудимость, самоконтроль, независимость, нерешительность, непрактичность и личностным эгоцентризмом во время взаимодействия со сверстниками.

В диссертационном исследовании разработана, апробирована и экспериментально проверена эффективность психокоррекционной программы социально-психологического тренинга направленного на развития рефлексии и эмпатии как базовых механизмов децентрации в учеников начальной школы. Тренинг включал в себя разнообразные активные методы и приемы работы: ролевые игры, психорисунок, психогимнастику, групповую дискуссию.

Сравнительный анализ количественных и качественных психологических характеристик до и после проведения социально-психологического тренинга позволяет отметить позитивную динамику показателей эгоцентризма в экспериментальной группе учащихся в отличие от контрольной.

В ходе формирующего эксперимента доказана эффективность использования тренинга, как одного из методов психокоррекции эгоцентризма, повышения эффективности взаимодействия младшего школьника со сверстниками.

Ключевые слова: децентрации, личностный эгоцентризм, рефлексия, эгоизм, эгоцентризм, эгоцентрическая направленность личности, эмпатия.

Tsemryuk I.G. Psychological peculiarities of egocentrism display by younger students in their interaction with persons of the same age.

The dissertation to acquire a scientific degree of candidate of psychological sciences on the speciality 19.00.07 – pedagogical and psychology – National Pedagogical University, named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2008.

The dissertation research is dedicated to studying the psychological peculiarities of egocentrism display by younger students in their interaction with persons of the same age. The nations of “egocentrism”, “egocentrism orientation of a personality”, “personal selfegocentrism” have been disclosed. The kinds, types and forms of psychological peculiarities of egocentrism display by younger students in their interaction with persons have been revealed. The impact of personal egocentrism on qualities of a young student personality has been established. The dynamic and gender differences of personal egocentric orientation of younger students have been investigated.

According to the results of the scientific research, the socially- psychological training for the development of mechanisms of decentralization, reflexion and empathy for younger school age students in teaching and educational process has been worked out and approved. The effectiveness of the training programme has been proved by positive dynamic of personal egocentrism indices among younger students of the experimental group.

Key words: decentralization, egocentric position, egocentrism, egotism, empation, personal egocentric orientation, personal selfegocentrism, reflection.